

Плыгаўка Л.Л. (Вільнюс, Літва)

Рэгіянальныя тэндэнцыі ў беларускай мове ў Літве

Полікультурнае асяроддзе цікавае сваімі шматпланавымі і дынамічнымі міжкультурнымі і міжмоўнымі кантактамі, якія знаходзяць адлюстраванне ва ўсіх моўных структурах. Паўднёва-ўсходняя тэрыторыя Літоўскай Рэспублікі, дзе кампактна пражываюць прадстаўнікі розных нацыянальнасцей, з'яўляецца цікавым аб'ектам вывучэння агульных заканамернасцей моўнага ўзаемадзеяння ў полілінгвістычнай сітуацыі.

Сучасная праблематыка яе полілінгвізму цесна звязана з пытаннямі нармалізацыі беларускай мовы, яе культуры і камунікатыўнага статуса па-за межамі Беларусі. Менавіта спецыфічныя ўмовы функцыянавання ў іншамоўным асяроддзі ў спалучэнні з сацыяльнымі, адукацыйнымі і ўзроставымі параметрамі ўздзейнічаюць на фарміраванне рэгіянальных асаблівасцей беларускай мовы.

Беларускамоўныя інфарманты ў працэсе камунікацыі выкарыстоўваюць, як правіла, не адну, а дзве або часам некалькі моў у залежнасці ад лінгвістычных умоў, таму прысутнасць у вусным маўленні і пісьмовай мове рознага роду інтэрферэнцыйных пазіцый – заканамерная і распаўсюджаная з'ява.

Асноўнымі параметрамі, што ўплываюць на фарміраванне рэгіяналізмаў, з'яўляюцца ўзрост і адукацыя. Менавіта ўзроставы крытэрыі выступае галоўным сярод фактараў, якія ўплываюць на чысціню маўлення носбітаў беларускай мовы. Сталыя жыхары ў сваёй большасці прэзентуюць класічную беларускую гаворку, багатую на трапныя выразы, дыялектныя словы і найбольш чыстую ў плане лексічных інтэрферэнцый: *Прачнулася мама // у нас то дзяцей было шмат / шэсць // адна дачка была замуж гаішоушы // мама кажэ // ужо грабяць / бо свіння крычаць // а яны каюлі пяць ці што / парсюкоў закаюлі //*. Інфарманты маладзейшага ўзросту, якія пад час атрымання адукацыі ў II палове XX ст. спазналі моцны ўплыў рускай мовы, пры размове часта пераходзяць на руска-беларускую “трасянку” з выкарыстаннем польскіх слоў: *Я люблю цілівізар глядзець // Язык быў і польскі / і літоўскі / і рускі // на стройке ў Вільні працаваў // слушайце / а еслі вам сказаць / я ў чэрвцу радзіўся / сорак дзевяты год быў //*.

У мове камунікантаў сталага ўзросту з высокім адукацыйным узроўнем (большасць з іх адносіцца да аўтахтоннага насельніцтва) выразна прасочваюцца рысы, якія былі актыўнымі і рэгулярнымі ў беларускай мове дарэформеннага перыяду:

Фанетычныя:

а) [л'] у іншамоўнай лексіцы: *клясык польскай паэзіі, настаўнік біялёгіі, выпускной клясы, для рэклімы, у энцыклёпэдыю, чытаць ляцінькай, у плянах;*

б) арыгінальнае вымаўленне запазычаных слоў: *зайшоў у кабінэт, саліста оперы, губэрніі, мэтраполіі, кампазытар са спэтаклем, як пэдагог, інспэктарам, духоўнай сэмінарыі, сымфанічная паэма;*

в) яканне не толькі ў першым складзе перад націскам, але і ў іншых складах і пры адсутнасці [а]: *ня толькі, хаця і ня ду'жа істотных, ня будзе аканчальна завершаны;*

г) ярка выражаная асіміляцыйная мяккасць, якая пазначалася на пісьме з дапамогай ь: *літаратурную дзейнасьць, якія прысьвячалі яму вершы, пасля вяртаньня, зьбіралася моладзь, сьпявалі велікодныя песні.*

Лексічныя:

былі *аснаўны'мі* падручнікамі – *аснаўны'* 'найбольш важны, істотны' [СНН 2003: 1, с. 158], паралельна ўжывалася лексема *асноўны* [СНН, 1, с. 158; БРС I, с. 36], якая ў сучаснай беларускай літаратурнай мове з'яўляецца адзінай нормай [ТСБМ 1, с. 285]; *бальшыня'* – *бальшыня'* [Станкевіч, с. 96], *бо'льшасць* [ПРКС, с. 38], суч. бел. *бо'льшасць* 'большая частка каго-, чаго-небудзь' [ТСБМ 1, с. 394]; *ве'дамай* беларускай паэтыцы – *ве'дамы* [ПРКС, с. 221; Станкевіч, с. 96], *вядо'мы* [ПРКС 1924, там жа], суч. бел. *вядо'мы* 'такі, пра якога ведаюць; які карыстаецца шырокай папулярнасцю' [ТСБМ 1977: 1, 598]; *закончыў настаўніцкую вучэ'льнію* – *вучэ'льня* [СНН 1, с. 324], суч. бел. *вучы'лішча* 'сярэдняя спецыяльная навучальная ўстанова' [ТСБМ 1, с. 516]; атрымалі *запро'сіны* – *запро'сіны* [БРС I, с. 114], суч. бел. *запрашэ'нне* 'просьба, прапанова з'явіцца куды-небудзь' [ТСБМ 2, с. 369];

Марфалагічныя:

1) ужыванне поўных канчаткаў у назоўніках у родным склоне множнага ліку жаночага роду: *гісторыкі рэакцыйных сілаў, першых палітычных партыяў, усіх імпрэзаў, прыняцьце радыкальных мераў;*

2) канчатак *-ом (-ём)* у назоўніках мужчынскага роду ў давальным склоне множнага ліку пад націскам: *слухачом цікава, нашым радыёслухачом;*

3) канчатак *-ох (-ёх)* пад націскам у назоўніках у месным склоне множнага ліку: *у Базыльянскіх мурах, у двух нумарох, па шляхах, у 20-х гадох;*

Гэтая ж тэндэнцыя заўважана ў маўленні прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі, што свядома карыстаюцца нарматыўнай моўнай базай, сфармуляванай Б. Тарашкевічам: *чытаюць беларускія газеты, у складзе парлямэнцкай дэлегацыі, у адзінаццатай клясе, прафэсійнай сфэры, сыстэмы адукацыі, заплянаваны, іх пазыцыя, фэномэн беларускага музэю*

(фанетычныя асаблівасці); народных **вучэльняў**, **аснаўная** яго праца, **тутака** і пахаваны, апошні веснавы месяц – **травень**, **большыня** з іх, **вымоўна** тлумачыць – вымоўна ‘выразна’ [Станкевіч, с. 1227], суч. бел. **выразна** [ТСБМ 1, с. 569]; **пяе** песьню, **пяюць** жаўрукі – **пяць** ‘спяваць’ [БРС I, с. 266; СЯК 4, с. 140], суч. бел. **пяць** абл. ‘спяваць’ [ТСБМ 4, с. 545] (лексічныя асаблівасці); **адна** з **праблемаў**, з **пераліку** памятных **датаў**, **маім** бацьком, **дзеці** на **дварох**, **пайшоў** на **слядох** (марфалагічныя).

На колькасць польскіх ці рускіх уплываў у маўленні носьбітаў беларускай мовы ўплываюць аб’ектыўныя ўмовы атрымання адукацыі: польскі – у мове тых, хто атрымаў адукацыю ў міжваенны перыяд (часцей на польскай мове), рускі – у пасляваенны час (часцей на рускай мове). Напрыклад, акцэнталагічны ўплыў польскай мовы: **але** ў **нашым** **тэатру**, **але** не **хацелі** – бел. **але**’ [ТСБМ 1, с. 221], польск. *ale* [ПБС, с. 24]; **Віле’нскага** **універсытэту** – бел. *Віленскі*, польск. *Wilecki*; **дзе** **мабыць** – бел. *мабыць* [СБМ, с. 370]; **або** – бел. *або*’ [СБМ, с. 24]; **гэта** **абавя’скава** – бел. *абавязко’ва* [СБМ, с. 11], польск. *obowiążkowy* [РПС 1, с. 779]; **вельмі** **смачна’я** **страва** **был**, **хацелася** **смачно’га** **гэста** – бел. *сма’чнага*, *сма’чны* [СБМ, с. 749], польск. *smaczny* [РПС 2, с. 125].

Акцэнталогія рускай мовы ўплывае спарадычна з тэндэнцыяй павелічэння ў маўленні маладзёпшай па ўзросце групы рэспандэнтаў: **на** **чаты’рнаццаце** – бел. *чаты’рна’ццаты* [СБМ, с. 869], руск. *четы’рнадцать* [ОСРЯ, с. 376]; **не’катарыя** – бел. *негато’ры* [БРС I, с. 192; СЯК 3, с. 201; СБМ, с. 445], руск. *не’катарый* [ОСРЯ, с. 176]; **мяне** **пры’нялі**, **былі** **пры’нятыя**, **як** **пры’нята** – бел. *прыня’ты* [СБМ, с. 645], руск. *при’нятый* [ОСРЯ, с. 266], **над** **такім** **загалоўкам** **праходзі’ла** – бел. *прахо’дзіць*, *прахо’дзілі* [СБМ, с. 445], руск. *проходи’ть* [ОСРЯ, с. 376]; **за** **прада’жу** **ад** **кніг** – бел. *продасць* [СБМ, с. 445], руск. *прода’жа* [ОСРЯ, с. 376].

У мове вясковых жыхароў сталага ўзросту прасочваюцца такія рысы паўночна-заходніх беларускіх гаворак, як страта пачатковага [з], зрэдку [х] перад ненаціскнымі *a*, *y* пры захаванні пратэтычнага [з] [1]: **арашо** **я** **жыла**, **меў** **дваццаць** **пяць** **актараў**; спарадычныя чаргаванні [х] – [к]: **жани’к**, **кале’ра**, **кваро’ба**, **ку’стка**; спарадычнае звужэнне неакцэнтаваных галосных: **у семдзісят** **дзевятым**, **восімдзісят**.

Лексічныя паланізмы і русізмы з’яўляюцца трывалымі і актыўнымі, да прыкладу: **чарговай** **імпрэзай**, **святочныя** **імпрэзы** – польск. *impreza*, бел. *мерапрыемства* [ПБС 2005, с. 200]; **першае** **мейсца**, **на** **новым** **мейсцы** – **мейсца**, **месца** [БРС I, с. 168], польск. *miejsce*, бел. *месца* [ПБС, с. 305]; **сы’мбаль** – **сымбо’ль** [БРС I, с. 306], польск. *symbol* [ПБС, с. 628], бел. *сімвал* [ТСБМ 5 (1), с. 133], **літаратурны** **псеўдонім** – польск. *pseudo’nym* [РПС 2, с.

293], суч. бел. *псеўданім* [ТСБМ 4, с. 510] (паланізмы); *там встреціла сваю судзьбу*, людзі *встречаюць* – руск. *встретить*, бел. *сустрэць* [РБС 1, с. 133], *судьба*, бел. *лёс* [РБС 2, с. 456], *мая падрушка* – руск. *подружка*, бел. *сяброўка* [БРС II, 2, с. 542]; *мая жыць* – руск. *жизнь*, бел. *жыццё* [БРС II, 1, с. 416]; *там ёсць чуць-чуць* – руск. *чуть*, бел. *ледзь, ледзьве* [РБС 2, с. 598] (русізмы).

Колькасць запазычанняў з літоўскай і англійскай моў у параўнанні з русізмамі і паланізмамі нязначная, аднак за апошняе дваццацігоддзе літоўскія і англійскія намінацыі-калькі ўсё актыўней ужываюцца ў мове гарадскога насельніцтва: *сходзім у студзію скірюс* – літ. *studiju skyrius* ‘навучальны адзел’ [DLKŽ, с. 704]; *знаходзіцца за мокслейвію румай* – літ. *Moksleivių rumai* ‘дом школьнікаў’: *moksleivis* ‘вучань’ [там жа, с. 405]; *мая саскайта* – літ. *sąskaita* ‘рахунак’ [там жа, с. 677]; *лабас* – літ. *labas* ‘прывітанне’ [там жа, с. 348]; *у нашай святайні* – літ. *svetainė* ‘гасціная’ [там жа, с. 795]; *далі новы працібас* – літ. *pratybos* ‘спытак для практычных заданняў’ [там жа, с. 591].

Вуснае беларускае маўленне па сваіх асноўных прыкметах супадае з нарматыўным, але ў залежнасці ад тэмы гутаркі, умоў камунікацыі, узросту, прафесійнага і адукацыйнага ўзроўню, месца жыхарства камунікантаў узнікае шэраг адрозненняў.

Маладзейшыя носьбіты беларускай мовы ў размове часта пераходзяць на т. званую “трасянку” і рэспрэзентуюць у суадносным чаргаванні найбольш адметныя рысы абедзвюх моў, такія як: нерэгулярнае змякчэнне зацвярдзелых беларускіх *ч* [ч’], *р* [р’], *шч* [шч’], асабліва ў руска-беларускіх паралексах тыпу *мокарь-ревальвершчik*, *нічога не заканчівала*, *разгаваріваем учылішце*, *как гаваріцца*; адсутнасць фрыкатыўнага [з]: [з]аварыць [з’осці; адсутнасць асіміляцыйнай мяккасці зычных і якання: [сн’ег, вер[сн’я, не[сн’я, *пешком хадзілі*, *весна нравіцца ўсім*; у рускіх запазычаннях цеканне і дзеканне: *у другую дзярэўню*, *мы гардзімся*, *пайшла работаць*, пераход в у ў пасля галосных: *пяць шагоў і ў лесе*, *няправільна васпітываў*, цвёрдае вымаўленне [р], [ч], [ж]: *курсы парыкмахера*, *после аканчання школы*, *там ёсць чуць-чуць*.

У рэгіёне даследавання ў маўленні беларускамоўных рэспандэнтаў [2, с. 60] распаўсюджана архаічная для сучаснай беларускай літаратурнай мовы, але актыўная для паўднёва-заходніх беларускіх гаворак складаная форма прошлага часу [3, с. 285]: *шляхту былі на Сібір павывозіўшы*, *яна была пайшоўшы там за багатага надта*, *яна была сюды прыехаўшы* і ўжыванне дзеепрыслоўяў прошлага часу замест дзеяслова прошлага часу ў

прэдыкатыўнай функцыі: *што гэта бабуля рабіўшы ў іх, добра павыходзіўшы замуж, яна зрабіўшы такі канцэрт.*

У беларускай рэгіянальнай мове зафіксаваны словазлучэнні, пабудаваныя па рускай сінтаксічнай схеме: *прыйшлі к саседу* – руск. *пришли к соседу*, бел. *прыйшлі да суседа*; *дзякаваць сястру* – руск. *благодарить сестру*, бел. *дзякаваць сястры*, што сведчыць пра супадзенне працэсаў рускага сінтаксічнага ўплыву ў беларускай мове асноўнага і перыферычнага арэала распаўсюджання.

Прыведзены фактычны матэрыял паказвае агульнасць і спецыфіку з’яў у беларускай мове ў Літве ў параўнанні з мовай метраполіі: яе стан характарызуецца як супадзеннем працэсаў, што адбываюцца ў беларускай нарматыўнай мове, так і яе рэгіянальнымі асаблівасцямі, абумоўленымі моўнымі кантактамі, моўнай здольнасцю і ствараемымі тэкстамі, а не самой моўнай сістэмай. Рэгіянальныя асаблівасці беларускай мовы ў Літве сведчаць пра тое, што маўленчая кампетэнцыя індывіда фарміруецца пад уздзеяннем культурнага і моўнага асяроддзя і адносіцца больш да праблем культуры мовы, а не да яе структурна-сэнсавых аспектаў. Ва ўмовах адрыву ад асноўнага этнасоцыуму і выкліканне сацыяльнымі, географічнымі, адукацыйнымі, узроставымі параметрамі рэтранслятараў беларуская мова нароўні з іншымі мовамі актыўна фарміруе агульную моўную карціну ў сучаснай Літоўскай Рэспубліцы.

*Прыведзены ў артыкуле ілюстрацыйны матэрыял сабраны аўтарам.

Выкарыстаныя крыніцы

1. АРС – Мюллер, Р.К. Англо-русский словарь : 53 000 слов / В.К. Мюллер. – 23-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1990. – 848 с.
2. БРС II – Беларуска-рускі слоўнік : у 2 т. : больш за 110 000 слоў / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; рэд. К.К. Атраховіч (К. Крапіва) – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : БелСЭ, 1988–1989. – 2 т.
3. ОСРЯ – Орфографический словарь русского языка : 106 тыс. слов / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; под ред. С.Г. Бархударова [и др.]. – 27-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1989. – 397 с.
4. ПБС – Польска-беларускі слоўнік : зв. 40 000 слоў / Я.В. Волкава, В.Л. Авілава ; НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Г.А. Цыхуна. – 2-е выд. – Мінск : БелСЭ, 2005. – 880 с.
5. РПС – Большой русско-польский словарь : ок. 70 000 слов : в 2 т. / А. Миревич [и др.]. – 3-е изд. – М. : Рус. яз. ; Варшава : Ведза Повшехна, 1986–1987. – 2 т.
6. ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977–1984. – 5 т.

7. СЯК – Слоўнік мовы Янкі Купалы : у 8 т. / склад.: У.В. Анічэнка [і інш.] ; рэдкал. У.В. Анічэнка [і інш.]. – Мінск : Беларус. думка, 1997–2003. – 6 т.

8. СБМ – Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / Ін-т мовазнаўства АН БССР ; пад рэд. М.В. Бірылы. – Мінск : БелСЭ, 1987. – 903 с.

9. СНН – Слоўнік мовы «Нашай нівы» (1906–1915) : у 5 т. / [НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства] ; пад рэд. В.П. Лемцюговай. – Мінск : Тэхналогія, 2003. – Т. 1 : А – Д / уклад.: А.М. Анісім [і інш.]. – 624 с.

10. ПРКС – Ластоўскі, В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік / В. Ластоўскі. – Факс. выд. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – [4], XII, 832 с.

11. Станкевіч – Станкевіч, Я. Белорусско-русский (Великолито-русский) словарь = Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік = Byelorussian-russian (Greatlitvan-russian) dictionary / Я. Станкевіч. – New York : Lew Sapieha Greatlitvan (Byelorussian) Foundation, 1989. – 1305 с.

12. БРС I – Байкоў, М. Беларуска-расійскі слоўнік / М. Байкоў, С. Некрашэвіч. – Факс. выд. – Мінск : Нар. асвета, 1993. – 360 с.

13. РБС – Русско-белорусский словарь. В 2-х т. Более 108 000 слов. / АН БССР, Ин-т языкознания им. Я. Коласа; Ред. К.К. Атрахович (Кондрат Крапива). – 2-е изд., доп. и перераб. – Минск: Беларус. Сов. Энциклопедия, 1982. – Т. 1. А-О. 813 с.; Т. 2. П-Я. – 636 с.

14. DLKŲ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas : apie 50 000 žodžių lietuvių / Liet. kalbos inst. ; red. kol.: J. Keinys (vyr. red.) [et al.]. – 3-iasis patasis. ir papild. leid. – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. – 967 p.

Літаратура

1. Крывіцкі, А.А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для філал. спецыяльнасцей ВНУ / А.А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.

2. Кавальчук, І.П. Да характарыстыкі гаворак беларуска-літоўскага моўнага пагранічча / І.П. Кавальчук // Лінгвістычныя даследаванні : [зб. арт.] / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; рэдкал.: М.В. Бірыла, В.У. Мартынаў. – Мінск, 1968. – С. 56–63.

3. Нарысы па беларускай дыялекталогіі : вучэб. дапам. для філал. фак. ун-таў і пед. ін-таў / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Р.І. Аванесава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1964. – 415 с.